

Azerbaycan Tiyatrosu'nun İlk Trajedisi Musibet-i Fahreddin Üzerine Bir İnceleme

Ümit AKIN^{1,*}

¹Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı, Muğla, Türkiye

*umitakin@mu.edu.tr

ÖZET

Azerbaycan'da modern tiyatronun doğuşu Türkiye'de olduğu gibi Avrupaî hayat tarzının etkisiyle gelişme göstermiştir. Bu etki ilk olarak Tiflis'te daha sonra da XIX. yüzyılın sonlarına doğru petrol sanayiinin gelişmesine paralel olarak Bakü'de kendini gösterir. Türk Dünyasının ilk tiyatro yazarı Mirza Fetali Ahundzade, yazdığı tiyatrolarıyla Azerbaycan tiyatrosunda büyük bir atılım gerçekleştirir. Ahundzade'den sonra Azerbaycan tiyatrosunda ikinci büyük isim olan Necef Bey Vezirov da gerek ele aldığı konularla gerekse yeni suretlerle Azerbaycan tiyatrosunun ilerlemesinde çok önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'ın ilk tek perdeli piyeslerinin yanında Azerbaycan'ın ilk trajedisi olan "Musibet-i Fahreddin"i de 1896'da o kaleme almıştır. "Musibet-i Fahreddin" in konusu iki zengin aile arasında yaşanan kan davası olarak görülse de yazar piyeste cahilliği ön plana çıkararak içtimaî hayatta bunun sonuçlarını gözler önüne serer. Vezirov, eserde eski kanunların getirdiği problemlerden kurtularak medeni hayata kavuşmayı arzular. Bu durumu Fahreddin üzerinden anlatır. Biz çalışmamızda, Azerbaycan tiyatrosunda büyük önem arz eden Musibet-i Fahreddin piyesini ele aldığı içtimaî hususlar ve kişiler bağlamında değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Tiyatrosu, Vezirov, Musibet-i Fahreddin, Trajedi.

A Review on Musibet-i Fahreddin, the First Tragedy of Azerbaijan Theater

ABSTRACT

The birth of modern theater in Azerbaijan, as in Turkey has improved under the influence of European lifestyle. This effect was first observed in Tiflis and then in XIX. Towards the end of the century, parallel to the development of the petroleum industry, it manifests itself in Baku. Mirza Fetali Ahundzade, the first theater writer of the Turkish world, makes a big breakthrough in the Azerbaijani theater with his theatrical writings. Najaf Bey Vezirov, the second great figure in the Azerbaijani theater after Ahundzade, also played a very important role in the progress of the Azerbaijani theater with new issues. In addition to Azerbaijan's first single-screened plays, Azerbaijan's first tragedy, "Musibet-i Fahreddin" was written in 1896. The subject of "Musibet-i Fahreddin" is seen as a bloodbath between two rich families, but the writer puts forward the explanation of the sciences and reveals its consequences in his life. Vezirov wishes to get married by getting rid of the problems of old law. This situation is explained through Fahreddin. In our work, we will try to evaluate Musibet-i Fahreddin's play, which is of great importance in the Azerbaijani theater, in the context of the civil affairs and people who deal with it.

Keywords: Azerbaijan Theater, Vezirov, Musibet-i Fahreddin, Tragedy.

GİRİŞ

Azerbaycan’da modern anlamda tiyatronun ortaya çıkışı Türkiye’de olduğu gibi Avrupaî hayat tarzının tesirine bağlı olmuştur. Kafkasya ve Azerbaycan Türklerinin bu hayat tarzı ile ilk defa Tiflis’te karşılaştıkları söylenebilir. Tiflis Çarlık Rusya’sının bir eyalet merkezi idi. 19. Asrın birinci çeyreğinden sonra Tiflis’te birçok resmî daire kurulmuş, muhtelif mektepler açılmıştı. Böylece Ruslar, Tiflis ahalisi arasına Avrupaî hayat tarzını sokmuş oldular. Prenslerin, asilzâdelerin büyük devlet memurlarının konaklarında bu bölge ahalisinin yabancı olduğu yeni tarz bir yaşama biçimi hâkimdi. Gayrimüslimler bu yeni yaşama biçimine kısa zamanda ayak uydurdular. Fakat Müslümanlar ki –bunların büyük bir çoğunluğu Türklerdi- bu hayata uzun zaman yabancı oldular; bu hayatı kâfirlerin tabîî yaşama şekli olarak kabul edip, dışında kaldılar (Akşınar, 1994).

Azerbaycan Dram Edebiyatı adlı eserinde Vahap Yurtsever, Azerbaycan’da modern tiyatronun XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını, bunun böyle olmasını da Rusya-İran Savaşı sonucunda Kuzey Azerbaycan’ın Rusya’ya ilhak edilmesinin etkili olduğunu belirtir (Yurtsever, 1950). Bu durumu işgalden sonra Azerbaycan’ın siyasî, ekonomik ve kültürel bakımdan Rusya’ya bağlı olmasına dayandırabiliriz.

Osmanlı’da ilk tiyatro etkinlikleri nasıl gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı yerlerde ortaya çıkmışsa Azerbaycan’da da ilk tiyatro faaliyetleri Rusların etkisiyle ortaya çıkmıştır. Tiflis’te ilk tiyatro binasının temelini atılması (1849) ve açılışının dönemin umumî valisi Knyaz Vorontsov tarafından 1851’de yapılması bunu doğrular niteliktedir. Vorontsov, Kafkasya’da Ruslara bağlı milletlerin Türk, Gürcü, Ermenilerin aydınlarını, tiyatro eserleri yazmak için teşvik çalışmalarında da bulunmuştur. Bu teşvikler neticesinde Müslüman dünyasının modern anlamdaki ilk tiyatro yazarı Mirza Fethali Ahundzâde (1812-1878) ortaya çıkmış, 1850’de *Hekayet-i Molla İbrahimhalil Kimyager* eserini yazmıştır. Bu tiyatro eseri Müslüman-Türk dünyasının ilk yazılan tiyatro eseridir.

Azerbaycan modern tiyatronun kurucusu sayılan Mirza Fethali Ahundzâde’den sonra onun çizgisini daha da ileri taşımaya gayret gösteren ve çalışmamızın konusunu da oluşturan Necef Bey Vezirov (1854-1926) ön plana çıkmaktadır. Çok sayıda tiyatro eseri olan Necef Bey, edebî faaliyetlerine tiyatroyla başlamış, Ahundzâde’nin *Hacı Gara* komedisindeki kadın rolüyle Azerbaycan modern tiyatrosunun ilk Müslüman oyuncularından olmuştur. Bu oyun, bütün Kafkasya genelinde Müslümanlarca sahnelenen ilk tiyatro oyunudur. O, tiyatro eserlerini realist bir bakış açısıyla yazmış, sanatı toplum için yapılan bir değer olarak görmüştür. Eserlerinde Azerbaycan hayatının içtimaî, siyasî ekonomik ve ahlakî sorunlarını ele almış geniş perspektifte Rusya Müslümanlarının Avrupa medeniyetlerinden geri kalış sebeplerini gerekçeleriyle açıklamıştır.

Musibet-i Fahreddin /Çekme Çekebilmezsin Berkdir Feleğin Yayı¹

Azerbaycan’ın ilk trajedisi sayılan “Musibet-i Fahreddin” hem Vezirov için hem de Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesinde çok önemli yer tutmaktadır. Arap harfleriyle Azerbaycan Türkçesinde 1896’da yazılan bu eser altı perdeden oluşmaktadır. Eser, “Tesnifat-ı

¹ Eserin mazmunu ile ilk tanışan Azerbaycan’ın ünlü tiyatro yazarı Abdurrahim Bey Hakverdiyev’dir. Hakverdiyev, 1895 Temmuz ayında Tiflis’ten Bakü’ye dönerken Vezirov’a uğramıştır. Sohbet esnasında her iki yazar da yeni yazdığı eserleri birbirlerine anlatırlar. Lakin Vezirov’un faciasının adı Hakverdiyev’in hoşuna gitmemiştir. O, “Çekme Çekebilmezsin Berkdir Feleğin Yayı” başlığını eserin güzel mazmununa uygun bulmamış, “Musibet-i Fahreddin”i teklif etmiştir. Bu başlık Vezirov’un da hoşuna gitmiş, bir yıl sonra 1896’da Azerbaycan tiyatrosunda ilk facia ortaya çıkmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Ümit Akın, Necef Bey Vezirov’un Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, İzmir, 2018.

Necef Bey Vezirzade” ismiyle Necef Bey Vezirov tarafından 1901’de Bakü’de bir cilt halinde basılan kitabın içerisinde yer alır.

Onu bu eseri yazmaya iten Azerbaycan hayat tarzında gelenek ve göreneklerdeki tutucu düşüncelerdir. Yazar, eserde gerici düşüncelerin dehşetlerini gözler önüne serer. Eserin kahramanı olan okumuş, aydın, kültürlü, ileri görüşlü Fahreddin’in, vahşi cahillik karşısında mücadelesi keskin ve eleştirel bir üslupla verilmiştir. Fahreddin yeni hayatın nasıl olması gerektiğini simgeleyen bir semboldür; fakat karşısında köhne zihniyet, eski adetler vardır. Vezirov, aslında Fahreddin’in üzerinden cemiyette hüküm süren köhneleşmiş ahlak kurallarını eleştirmektedir. İçeriğinde birçok mühim hususu barındıran bu eser kendisinden sonra yazılacak trajediler için önemli örnek olmuştur.

“Musibet-i Fahreddin” trajedisinin konusu iki zengin aile arasında yaşanan kan davası olsa da yazar cahilliği ön plana çıkararak içtimaî hayatta bunun sonuçlarını gözler önüne serer. Vezirov, eserde eski kanunların getirdiği problemlerden kurtularak medeni hayata kavuşmayı arzular. Bu durumu Fahreddin üzerinden anlatır.

Azerbaycan tiyatrosunda trajedi türünün ilk örneği olan bu eser, sanatçılar tarafından çok önemli görülmüştür. Azerbaycan’ın ünlü şair ve yazarlarından olan Abdulla Şaik (1881-1959) eserle ilgili şunları söyler:

“Ben Necef Bey’i bir komedi müellifi gibi tanırdım. Lakin ilk defa “Musibet-i Fahreddin” faciasını seyrettikten sonra bu istidatlı yazarın kalemine meftun oldum. Fahreddin faciasında ben o zaman birçok ileri görüşlü, ileriye, maarife, medeniyete doğru can atan gençlerin faciasını görürdüm (Şaik, 1955).”

Azerbaycan’ın halk şairi ve tiyatro yazarı Samed Vurgun (1906-1956), “Necef Bey Vezirov’un Parlak Hatırası” adlı makalesinde “Musibet-i Fahreddin” eseri hakkında şu sözleri söylemektedir:

“Musibet-i Fahreddin faciasına ben ilk defa 1920’de eyalet şehri Gazah’da heveskâr truppanın ifasında seyrettim. O vakitten otuz beş yıl geçmiş; ama bu yıllarda ben çok vakit tez tez bu güzel eseri, büyük manevi rahatlık hissi ile ve müellifini de güzel insan olarak hatırlıyorum. Elbette o zaman ben yazıcı değildim, birçok eserde hususen dram eserleri ile tanışmamıştım Sonraki yıllarda çok eser okumama ve sahnede çok eser seyretmeme rağmen Musibet-i Fahreddin faciasının otuz beş yıl önce olduğu gibi yine kuvvetli hisle yâd ederim. Görünür ki bütün kuvvetli ve orijinal eserler hiçbir vakit kendi manevi güzelliğini ve tesir edici kuvvetini yitirmiyor. Piyesin başkahramanı Fahreddin’in sureti benim hatırımda büyük insan necipliğini, hümanizmin ve sevgisinin parlak sureti gibi canlanır. Tiyatro eserlerimizde ilk maarifçi-demokrat olan bu suret feodal Azerbaycan’ın karanlık şeraitinde bütün istidat ve aklını halka hizmete hasr ederken sanki öz yaratıcısı parlak adı bize hemişe kıymetli olan büyük tiyatrocı, Azerbaycan halkının liyakatli oğlu Necef Bey Vezirov’un kendisini tecessüm ettirir (Vurgun, 1972).”

“Musibet-i Fahreddin” trajedisinin ehemmiyeti Azerbaycan edebiyatına yeni bir mevzuyla yazılmış facia getirmesiyle değil realist tiyatrodaki maarifçi Azerbaycan gençlerinin kuvvetli müspet tiplerinin (Fahreddin, Saadet Hanım) yaratılması açısından da dikkati celb eder (Memmedov, 1995). Eser içerisindeki bu tipler Vezirov’un Azerbaycan hayatında görmeyi arzuladığı gençlerdir.

Avrupa’da eğitim görmüş Fahreddin, beş yılın sonunda ülkesine büyük hayallerle dönmüş aydın, bilgili bir gençtir. Annesi ve kardeşi Şahmar Bey, köhne zihniyeti temsil eden tipler olarak Haydar Bey’i öldüren Rüstem Bey’den intikam almak için onu doldurmaya çalışırlar. Oysa Fahreddin, Rüstem Bey’in kızı Saadet Hanım’ı çok sevmekte ve bu tür zararlı geleneklere karşı olduğundan aradaki kan davasını kaldırmak için barış düşünmektedir.

Oğlu Reşit’i öldürdüğü için Haydar Bey’i öldüren Rüstem Bey, kanun ve kaideleri eski gelenekten olan, eserde orta çağı temsil eden cahil biridir. Kan davalısı Haydar Bey’i öldürerek kızı Gülbahar’ı kaçırıp oğluna almış, Haydar Bey’in kardeşlerini sürgüne

göndermiş, Haydar Bey'in eşi Melek Hanım'ı yaralamış yine de yüreği soğumamıştır. Şimdi sıra Haydar Bey'in eğitilmiş ve yakışıklı oğlu Fahreddin'e gelmiştir. Rüstem Bey'in Fahreddin'i öldürmek için Fahreddin'e yaptığı planı öğrenen Saadet, bu durumu ona haber verir. İki aile arasındaki problemi halletmeyi düşünen Fahreddin, bu haberle sarsılır ve önlem almaya başlar. Ama bu önlem yeterli olmaz ve Fahreddin öldürülür.

Feodalizmin vakti geçmiş kanunları ile yaşayan Müslüman cemiyetini ıslah edip değiştirmek, vatandaşları vahşi adet-ananelerin esaretinden, cehalet ve nadanlığın pençesinden kurtarmak, maarifçilik mefkûresinin değerleri arasında yeni bir dünya yaratmak uğrunda mücadele etmek, bununla birlikte kan davası gibi zararlı âdetleri, vahşi ihtirasları tenkit etmek "Musibet-i Fahreddin" trajedisinin esas ideasını teşkil eder (Memmedov, 2011).

Görüldüğü üzere eser, Azerbaycan tiyatro tarihinde ele aldığı konu ve bakış açısı bakımından dikkati çekmeyi başarmıştır. XIX. asrın son dönemlerinde ülkede içtimâî münasebetlerin yenileştiği zamanda "köhne zihniyeti" yaşatan beylerin tipik bir numunesidir Rüstem Bey. Eserin ilk perdesi açıldığında biz Rüstem Bey'i, kendi keline şu konuşmayı yaparken görürüz:

"Şimdiye kadar şu ömrü hayatımda düşmandan hiç korkmadım. Her zaman ve her yerde düşmana galip geldim. Allah'tan başka hiç kimseden korkmadım...(Bekler.) Ben öyle Rüstem'im ki, karşı çıkılmaz Cemşit Bey'in evini harap ettim... Bana karşı çıktığı için Kerim Ağa'nın yerini yurdunu yıktım, tarumar ettim, evini ateş verip külünü havaya savurdum... Şimdi ben, ağzı süt kokan bir çocuktan mı korkacağım?! (Ayağa kalkar.) Bir ata binmemiş, eline silah almamış, karı suratlı bir çocuktan mı çekineceğim? Ben, ben devrin adamı Rüstem? Kesinlikle. (Gülümseyerek)Himm... Bakalım Fahrettin, babası Haydar Bey'den daha mı cesurdur? Haydar Bey, eli kılıçlı, önümde tavşanın tazıdan kaçtığı gibi kaçıyor. (Bekler.) Kendisini öldürttüm, kızını zorla oğluma aldım, kardeşlerini bu vilayetten çıkarttım... Şimdi, ben öldüm mü ki, Fahrettin gelip burada şahlanıp, nam salsın ve oğlum Reşit Bey gibi bir oğlanın kanı yerde kalsın? Ben buna müsaade etmem.(Uzun bir süre bekler ve seslenir) Ahmet, Veli!.. Eğer onu da babasının yanına göndermezsem bu kalpak bana kadın örtüsü olsun. (Eline başına vurur.)Yalnızca Fahrettin, oğlum Reşit'in kanına layık olabilir... Benim o evi yakıp yıkmam gerek (Vezirov, 2005)!"

Rüstem Bey'in bu monoloğu eserde koyulan ve halledilmesi gereken meselenin kendisini göstermektedir. Rüstem Bey'in konuşması onun kişiliğini yansıtmakla birlikte köhnelikle yeniliğin karşı karşıya geleceğinin izlerini de gösterir. Çok geçmeden ailenin kendi bireyleri arasında bir itilaf meydana gelir. Eser içinde iki ailenin de kahramanlarının iki kutba ayrılarak eskiyle yeni fikirler arasında mücadele etmesi, Vezirov'un bilinçli tercihidir. Rüstem Bey'in ailesinde bir tarafta Rüstem Bey, onun silahları, adamları Ahmet ve Veli; diğer tarafta gelini Gülbahar, kızı Saadet, oğlu Mahmut ve hizmetçileri Hürü Nene vardır. Fahreddin Bey'in ailesinde bir tarafta ağabeyi Şahmar Bey, annesi Melek Hanım; diğer tarafta Fahreddin ve fikirleri vardır.

Rüstem Bey, aile hayatının kötü bir timsalidir. O, hayvani hislerle yaşayan, maneviyattan yoksun, hayatı kendisine ve etrafındakilere zehir eden bir despot olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde köhneliği ve cahilliği temsil eder. Ona göre kan döken, adam öldüren, adam kaçırın kişi namuslu biridir. Doğru yola çağırın, vicdan sahibi, hümanist olan gayretsizdir. Bu noktada bu söylemlerin karşısına kendi ailesinden oğlu Mahmut'u kızı Gülbahar'ı ve gelini Saadeti karşısına çıkarır. Bu kişiler kan dökmeye karşıdır. Saadet'in babasının vahşi işleri hakkında söyledikleri kana susamış Rüstem Bey'i çok iyi tanımlar: *"Kardeşim, biz hayvan değiliz, bize insan diyorlar. İnsan olan birinde sevgi olmalı, insaf olmalı, mertlik, dürüstlük olmalı..."* (Vezirov, 2005). Saadet'in bu söylemleri Rüstem Bey'i bir hayvan olarak göstermektedir. İntikam amacıyla yaşayan Rüstem Bey, oğlu Reşit'in Haydar Bey tarafından öldürülmesine karşılık olarak sadece Fahreddin'in ölümünü buna denk

tutar. Çünkü Fahreddin, eğitilidir, akıllıdır, yakışıklıdır. Aslında o, Fahreddin'i öldürmek istemekle baştanbaşa cehalet ve köhne hayatını yaşatmaya çalışır.

Vezirov, Rüstem Bey'in simasından geriliğin faciasını aksettirmiştir. Bencilik, kibirlikten doğan vahşi ihtirasları yüzünden, günahsız adamların Fahreddin'in, Mahmut'un, Ahmet'in ölümüne; Cihangir Bey'in ve Veli'nin hapsolmasına; Saadet Hanım'ın yalnız kalmasına neden olmuştur.

Eserin ikinci perdesine geçtiğimizde burada ilk olarak Fahreddin'in sesleri işitilir:

“Ben hiç ummazdım bizim hocanın dediği gibi hayır işlerinin bu kadar çabuk olacağını. Allah izin verirse üç-dört yıl içinde bağ da hazır olur ve onun geliri okula ve hastaneye gider, benim de onlar için para hazırlamam gerek kalmaz... Sonra... Saadet Hanım kolları bağlı, belinde anahtarlıklar, gece- gündüz çalışır, Bey Fahrettin de hem bahçıvan, hem bostancı, hem de okulda öğretmen... Kötü bir ömür değil, tabii kader bize vefasızlık etmezse. Bakalım, Allah büyük! (Bekler) Hacı Murat! (Seslenir. Hacı Murat gelir.)

Hacı Murat: Ne buyurursunuz, ağam?

Fahrettin Bey: Ne var, ne yok Hacı Murat? Hekim yerinden razı mı? Hocanın keyfi nasıl (Vezirov, 2005)?”

İlk perdede görülen köhne zihniyetin yerini burada yenilik alır ve biz bu sesi Fahreddin'den duymaktayız. Vezirov, yeni ile eski arasındaki karşıtlıkların mahiyetlerini açmak için böyle bir usüle gerek duymuştur, diyebiliriz. Yazar, birinci perdede ilk olarak eskinin, geriliğin ve karanlığın simgesi olarak Rüstem Bey'i sahneye çıkarttıysa ikinci perdede yeninin, ilerinin ve aydınlığın simgesi olarak Fahreddin'i çıkartmıştır. Yine ilk perdede Rüstem Bey'in yanına yenilik taraftarı olan Saadet ve Gülbahar Hanım, Mahmut Bey, Hürü'yü getirdiyse ikinci perdede Fahreddin Bey'in yanına eskinin tarafında olan annesi Melek ve ağabeyi Şahmar'ı getirir. Bu durum eski-yeni çatışmasının iki ailede de yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Eserin başkahramanı Fahreddin'in yukarıda geçen cümleleri aslında kendini tanımlamaktadır. Azerbaycan hayatında XIX. yüzyılın ortalarından sonra yeniliğe meyl daha da kuvvetlenmiş, ilerleme yolunda meydana birçok genç çıkmıştır. İşte Fahreddin de yazarın gözünde meydana çıkan bu gençlerden biridir. Fahreddin, Almanya'da eğitim almış, memleketine faydalı olmak amacıyla büyük hayallerle dönmüş; fakat burada cehalet karanlığıyla karşılaşmıştır

O, “garbi şarktan ayıran perdeyi kaldırmak, Avrupa'nın maarif ışığını Müslüman âlemine getirmek, almış olduğu eğitimin getirilerini vatanın ve milletin faydası için kullanmak, Saadet tipli insanların sayısını arttırıp yeni bir cemiyet arzulamak” (Memmedov, 2011) amacıyla Almanya'ya gitmiş, burada beş yıl eğitim almıştır. Döndüğünde bağ bahçe yapar, hastane, okul açar. Kendisi de bu okulda öğretmenlik yapar. Yüreği sevgiyle, bilgiyle dolu olan bu genç eski âdetleri, kan düşmanlığını aradan kaldırmak için gayret gösterir. Rüstem Bey'le babası arasında olan kan düşmanlığının, günahsız yere kan dökülmesinin nedenini cahillikte görür. Vahşi kanunlar içinde kalmış olan annesi ve kardeşi Fahreddin'den babalarının intikamını almasını ister; ama Fahreddin, saf duygularla buna karşı çıkar. Bu noktada annesi ve kardeşi Şahmar'a verdiği cevaplar oldukça mânidar bir nitelik taşır:

“Millet kudurmuş hayvanlar gibi birbirini ısırtıyor ve bunu neden yapıyor? Bir karış toprak için, yanından geçip bana niye selam vermedin diye... Bunların hepsi vahşilikten ve cahillikten, hainlik ve görmemişlikten... Anne, kardeşim Allah rızası için bari siz beni anlayın!.. Hadi söyleyin bakalım, o gencecik Reşit Bey'in suçu neydi de onu babam katletti? Eğer Rüstem Bey ile babam düşmanlarsa o zaman gidip Rüstem Bey'i öldürseydi, neden gencecik adamı katletti (Vezirov, 2005).”

Bu duygular Fahreddin'in, içtimaî hayatla arzulanığı hayat arasındaki büyük uçurumun farkına varamadığını göstermektedir. Anladığında ise “Allah'ım gör ben ne dert çekiyorum, bunların fikri nedir!... Tüh, harabe kalasın ülke” diyecektir.

Fahreddin'in derdi şahsi bir dert değildir. Onun derdi yalnız babası öldürülmüş, annesi yaralanmış bir evladın ya da kız kardeşi zorla kaçırılmış bir abinin de derdi değil; onu gam deryasına salan milletin cahilliyetidir. Ona göre bu cahillik dinin yanlış anlaşılması ve yanlış yaşanmasından da gelmektedir.

Rüstem Bey'in öldürme planını haber vermek için Fahreddin'e gelen Hürü Nene, Saadet'in *"Bu harabe vilayetten kaçıp, gitsin."* teklifini iletğinde Fahreddin *"Ben buradan hiçbir yere gidemem. Öncelikle, benim artık Saadet'ten ayrı kalmaya takâtim yok. İkincisi, başladığım işleri bırakamam. Doğrudur, ben adam öldüremem, ama onu benim elimden Allah'tan başka kimse alamaz. Eğer Saadet'in bir an için sevgisini benden kestiğini bilsem, bu dünyada yaşamak için ikinci dakikaya gerek olmaz.. Hürü Nene çok rica ederim, bu sözlerimi Saadet'e söyleyesin."* (Vezirov, 2005) diyerek hem Saadet'e olan sevgisini hem de ölümden korkmadığını belirtmiştir.

Vezirov'un Saadet Hanım sureti, Azerbaycan tiyatrosunda ilk aydın kadın suretidir. Saadet Hanım'dan evvel Azerbaycan tiyatrosunda elbette akıllı, fedakârlık gösteren kadın tipleri vardır. Ancak hiçbirinin Saadet Hanım gibi halkın modernleşmesi yolunda hizmet etme meyli yoktur (Memmedov, 1995). Saadet Hanım, kendi saadetini halkın gelişmesi yolunda harcayarak gösterecektir.

Saadet Hanım Fahreddin'den altı-yedi yıl ders almış, vilayetin gözdesi olmuştur. Bu süre zarfında birbirlerine bağlanan gençler, Fahreddin'in Almanya'ya gitmesiyle sevgilerini daha da arttırmıştır. Fahreddin geri döndükten sonra çok sevinen Saadet Hanım, babasının planını duyunca *"Fahrettin'in saçının tek bir kılına zarar geleceğine benim iki gözüm kör olsun!"* şeklinde tepki gösterir, haber vermesi için Hürü Nene'yi hemen Fahreddin'in yanına gönderir.

Saadet Hanım da Fahreddin gibi fikirleri itibariyle yenilikçidir. Toplumda baş gösteren bütün içtimaî hastalıkların sebebini ilimsizlikte görmektedir. O insanlar arasında muhabbet, sevgi, dostluk ister. Fahreddin gibi hümanist biridir. Eser boyunca Saadetle Fahreddin bir kez karşı karşıya gelir; fakat eserde onların birbirlerine olan sevgilerini hemen her sayfada hissedebiliriz. Bu bir araya gelme Fahreddin'in ölüm döşeğindeki andır. Burada yapılan kısa konuşma onların birbirlerine olan sevgilerinin ne denli büyük ve sağlam olduğunu gösterir:

"Ben seni o kadar istemeseydim bir dakika bile bu dünyada kalmazdım. Ölürsen bu eziyetten kurtulurum; ama Fahrettin, onu istemiyorum. Ne kadar yaşarsam senin yasını tutacağım, günde beş vakit kabrini ziyaret edip, kendimi hastanede, okulda çalışmaya adayacağım. Senden sonra ömrüm uzun olmaz. Fahrettin, vasiyet edeceğim, benden sonra kabrimizi birleştiresinler... Yazık sana Fahrettin. Bu vahşi cahiller, senin kadrini, kıymetini bilemediler... Şimdiye kadar namus bilip elini bile öpemedim, ama şimdi yüzünden öpeceğim. Ayrılık vakti geldi Fahrettin (Vezirov, 2005)!"

Yukarıda geçen sözler gerek okurda gerekse izleyicide geçmişin rezil âdetlerine nefret uyandırmakla kalmaz; aynı zamanda Saadet Hanım ve Fahreddin'in birbirlerine olan sevdası üzerinden gençlere sevmeyi, sabrı, saygıyı ve sadakâti öğretir.

Eserin ilk perdesinde eski-yeni çatışmalarının yaşanacağını Rüstem Bey üzerinden anlatan yazar, ikinci perdede bu çatışmaların merkezine Fahreddin'i koyar. Üçüncü perdede intikam için Rüstem Bey'in adamlarının karşısında Fahreddin'in adamları vardır; artık dördüncü perdeye geldiğimizde ateş sesleri duyulmaya başlar. Bu perdede elinde tüfekle Fahreddin'in ağabeyi Şahmar Bey görünür.

Şahmar Bey, annesi Melek Hanım'la köhne devrin içinde esir kalmış eski zihniyette biridir. Fahreddin'i intikam alması için annesiyle ikna etmeye çalışmıştır. Bütün bunlara rağmen yaşadığı vilayetin bozukluklarının farkındadır. Bunu Şahmar Bey'in konuşmalarında ve kardeşi Fahreddin'le diyalogunda görmekteyiz:

"Şahmar Bey: Ben Fahrettin'e, "Kardeş, sen buraların işlerini bilmezsin, burada Müslümanlar, haklı haksız birbirinin kanını içerler." dediğimde bana inanmamıştı. Şimdi başımızda işte! Ne zannettin sen be adam, sen bizim burada rahatça yiyip içtiğimizi mi

sanıyorsun? Burası Almanya mıdır? Bundan sonra bilesin ki bu memlekette baş olmak büyük hüner ister.

Şahmar Bey: (Tebessümle) Humm! Fahrettin Bey, bizim memleket ile Almanya nasıl, birbirine benziyor muymuş?

Fahreddin Bey: Yalan ise harap olsun sizin memleket!.. Seferberlikte bile böyle hareket etmezler biz birkaç gündür nasıl hazırlanıyoruz. Bu kadar da vahşi, cahil bir toplum olabilir mi?

Şahmar Bey: Peki biz ne yapalım, bütün ömrümüz böyle geçiyor (Vezirov, 2005)?”

Bu konuşmalar göstermektedir ki Şahmar Bey de bu düzenden rahatsız; fakat elinden bir şey gelmemektedir. Bütün ömrünün böyle geçmesinden şikâyet eden Şahmar Bey, aslında cemiyette yaşanan kadim zihniyetten yakındır. Mecburiyet karşısında gayrete boğulanlardan biri de Rüstem Bey’in adamlarından Muharrem’dir. Muharrem, Saadet Hanım’a âşık, onunla olma hayali kuran biridir. Fahreddin’i öldürmek için gece baskın yaptıklarında vicdana gelmiş, hatta dostu Ferhat’a Fahreddin’i vurmasını için ona karşı gelmiştir. Muharrem, Ferhad’ı görünce “*Eğer böyle bir gence kıyacaksam benim bu elim kopsun. Yazık değil mi? Bunun için kişinin Allahsız olması gerekir.*” cümleleriyle cemiyetin vahşi adetlerine bir karşı duruş sergilemiştir.

Eserin beşinci perdesinde olayların gidişatı daha gerginleşir ve hazır olan tüfeklerden çıkan kurşunla ilk kurban verilir. Bu kurban Fahreddin’in kardeşi Gülbahar Hanım’ın eşi Mahmut’tur. Mahmut Bey, babası Rüstem Bey’in tam zıttı, yeniliğe meyl eden, köhne âdetlere karşı olan, eşine sâdık, hümanist; fakat babasının zorâkiliğine engel olamayan bir gençtir. Babası yüzünden kan davası uğruna günahsız yere kurban edilmiştir. Eserin ilk perdesinde “*Reşit ellerimden kaydı gitti, ölmedim; Mahmut gitse ne olacak?*” diyen Rüstem Bey, bu perdede oğlunun ölüsü üstünde “*Baban sana kurban Mahmut! Varım yoğum sana kurban oğlum! Evim yıkılaydı Mahmut, dilim kopsaydı, Mahmut!*” diye feryat etmektedir. Bu feryat sesleri, vaktiyle düşmana karşı çevrilmiş, büyük ihtirasların arkasında aslında kendisinin iflâsı ve manevi ölümüdür. Bu durumu Rüstem Bey kendisi de itiraf etmektedir: “*Hata benimdir oğlum, ben ölmeliydim, ben, ben, ben...*” Bu pişmanlık söylemlerinden sonra Rüstem Bey’in vahşi tabiatı bir kez daha ortaya çıkar. Oğlunun ölümüne feryat eden Rüstem Bey bu kez “*Seni namus yolunda feda verdim oğul!*” diyerek içinde bulunduğu köhne düşüncesine dayanak oluşturmaya çalışır. Vezirov, Rüstem Bey’in bu konuşmalarıyla eski zihniyette bulunanların yeniliği kabul etmelerinin ne denli zor olacağı mesajını da belirtmeye çalışmıştır.

“Musibet-i Fahreddin” eserinin son perdesine gelinceye kadar çatışma gittikçe şiddetlenmiş ve nihayet son perdede zirveye ulaşmıştır. Burada Fahreddin, Rüstem Bey’in adamlarından bir kurşun yemiştir. Onun yere yığılmış halini gören herkes başına toplanmıştır. Bu noktada isyan ve tenkitler annesi Melek Hanım’a yönelir. Beşinci perdede mânen ölen Rüstem Bey’se altıncı perdede mânen ölen Melek Hanım’dır. Kelime-i şهادetini getiren Fahreddin Bey, Saadet Hanım’la baş başa kalır. Saadet Hanım çok üzgün; ancak bir o kadar da güçlü duruşunu korumaktadır. Fahreddin’in bıraktığı işleri tamamlamak için ona söz verir. Onun başında Kur’an okur.

Eserin son perdesinde Saadet Hanım’ın Fahreddin’le yalnız kalması önemli bir mânâyı içinde barındırır. İlk perdede meydan Rüstem Bey’inken son perdede meydan Saadet Hanım’ındır. Vezirov, bu durumu bilinçli yapmıştır. Köhne nesille yeni nesli karşılaştırarak karanlık dünyanın esiri olan eskiyi, ölüme mahkûm ederek sahneden kovar, yeni nesil Saadet Hanım gibileri sahneye getirerek onları ortaya çıkarır.

Yine son kısımda dikkati çeken nokta Saadet Hanım’ın ant içmesidir. Eser, Fahreddin’in ailesini mahvedeceği konusunda Rüstem Bey’in tehdidi ve andıyla başlamakta; ancak Saadet Hanım’ın Fahreddin’in yaptıklarını devam ettireceği konusunda verdiği antla bitmektedir. Bu ant, aslında cahilliğe karşı verilecek kararlı bir mücadelenin sesidir. Sonuç olarak “Musibet-i

Fahreddin”de eserin başkahramanı Fahreddin madden ölse de yazarın ideası galip gelmiştir. O, Azerbaycan edebiyatında kalıcılığı sağlayarak adından hep söz ettirecek ve yeniliği simgeleyecektir.

Musibet-i Fahreddin’de Sosyal Bir Mesele: Kan Davası

Toplumsal meseleleri titizlikle gözlemleyebilen Vezirov, Azerbaycan’da ve Müslüman dünyasında var olan önemli bir olaya tiyatrosunda dikkat çekmek istemiştir: Kan davası.

“Kan davası aile bireyleri arasındaki ilişkilerin sıkı olduğu toplumlarda öç alma duygusundan kaynaklanan, misilleme biçiminde karşılıklı cinayetlerle süren aile ve gruplar arası ölümlü çatışma durumu olarak tanımlanır Cengiz, 2003).” Diğer bir tanıma göre ise “cemaat tipindeki samimi ilişkilerin bulunduğu gruplar arasında her iki tarafın da şiddete başvurulacağını beklediği karşılıklı düşmanlık ilişkileridir (Tezcan, 1981).”

Kan davasını doğuran nedenler elbette tek nedenden kaynaklanmaz. Bunlar çeşitli şekillerde olabilir. Ekonomik nedenlerden kaynaklı toprak sorunu ve insan ilişkileri gibi birçok husus zikredilebilir. Toplumsal nedenler arasında “kız kaçırmalar, kadınlarla ilgili nedenler, hısmılık, silah tasıma geleneği, telkin ve teşvik geleneği, siyasal çekişme ve particilik, bazı egemen değerlerin etkisi, namus ve şeref gibi kavramlar ve adaletle ilişkin düşünceler ve devlet otoritesinin, idarenin zayıflığı gibi olgular” gösterilebilir (Tezcan, 1918). Ayrıca toplumsal nedenler arasında ağaların, aşiret liderlerinin nüfuz bölgelerini genişletmek için birbirleriyle sürekli mücadele etmesi de kan davalarının devamlılığını sağlar.

Daha çok cahil toplumlarda görülen bu olgu, Vezirov’un “Musibet-i Fahreddin” adlı eserinde de işlenmiştir. Cahilliğin getirdiği bütün olumsuzlukları elinden geldiğince gerek gazete yazıları gerekse tiyatro eserlerinde açıklamaya çalışan yazar, bu eserde eskiyen gelenek ve bu gelenekle yaşamak istemeyen insanların çatışmasını ele almıştır.

Fahreddin, zararlı olan eski âdetlerin kalkması gerektiğine inanan, bilgili ve ileri görüşlü bir gençtir. Kan davası Rüstem Bey’in kızı Saadet’i sevmektedir. Kan davasının oluşma nedeni, Fahreddin’in babası Haydar Bey’in Rüstem Bey’in oğlu Eşref’i öldürmesidir. Buna karşılık Rüstem Bey, önce Haydar Bey’i öldürmüş, sonra Haydar Bey’in kardeşlerini sürgüne göndermiş, eşi Melek Hanım’ı da defalarca bıçaklamıştır. Eski zihniyetin bir sembolü olan Rüstem Bey’in intikam hırsı bunlarla geçmemiş, sıra Haydar Bey’in yurt dışında okuyup memleketine yeni dönen oğlu Fahreddin Bey’i öldürmeye gelmiştir. Eserde kan davasını isteyen Rüstem Bey’in grubu ve Melek Hanım’ın grubu cehaletin suretleridir aslında. Fahreddin Bey, Mahmut Bey ve Saadet Hanım aradaki bu durumu ortadan kaldırmak için uğraş gösterirler; ancak bunu başaramazlar.

Fahreddin, eserde bu davayı bitirebilmek için Rüstem Bey’le barışmayı bile düşünmektedir. Ancak bu düşünceleri önce ailesine kabul ettirmek gerekecektir. Annesi Melek Hanım ve ağabeyi Şahmar Bey onun bu konu hakkındaki görüşlerine karşı çıkmışlar, Fahreddin’i babası Haydar Bey’in intikamını alması için onu ikna etmeye çalışmışlardır. Fahreddin her seferinde onlara karşı çıkar. Verdiği cevaplarla onların aklında soru işaretleri oluşturur. Aşağıda eserden verilen bir bölüm Fahreddin’in olaylara tarafsız baktığını göstermekte ve olayları mantıklı gerekçelere dayanarak açıkladığını kanıtlamaktadır:

“Fahreddin: Anacığım, kardeşim; sonuçta benim babam, Rüstem Bey’in gencecik oğlunu katletmişti. Nasıl ki babamın bu musibeti bizim içimizi yakıyorsa, Reşit Bey’in katli aynı şekilde babasını, kardeşini yakıyor... Siz de duruma biraz bu gözle bakar mısınız?

Şahmar Bey: Tamam, diyelim ki bunlar birbirine denk sayıldı... Peki, bizim amcalarımız ki, Reşit onların turnağı bile olamaz, her biri yüz atluya denktir, kim onları diyar diyar sürgüne göndertti? Ayrıca, ana, aç bir başını. (Melek Hanım başını açar.) Bu yaralara ne diyeceksin? Yok, kardeşim, yok! Fahreddin, dediğin gibi değil.

Fahreddin Bey: Ben ona “vahşilik, hayvanlık, cahillik alameti” diyorum. Başka ne denilebilir? Ama amcalarım da kaçakçı saklamayaydılar, hırsızlık yaptırmasaydılar, dillerini tutup kendi işleriyle uğraşsaydılar, o zaman böyle bir belayla karşılaşmayacaklardı. İş ortada... Burada bir sıkıntı yok.

...Millet kudurmuş hayvanlar gibi birbirini ısırtıyor ve bunu neden yapıyor? Bir karış toprak için, yanından geçip bana niye selam vermedin diye... Bunların hepsi vahşilikten ve cahillikten, hainlik ve görmemişlikten... Anne, kardeşim Allah rızası için bari siz beni anlayın! Zaten Müslüman kardeşlerimin cahilliği beni dertlendiriyor. Bütün Müslümanlar için çektiğim sıkıntılar yetmedi mi? Hadi söyleyin bakalım, o gencecik Reşit Bey'in suçu neydi de onu babam katletti? Eğer Rüstem Bey ile babam düşmanlarsa o zaman gidip Rüstem Bey'i öldürseydi, neden gencecik adamı katletti (Vezirov, 2005).”

Vezirov, Fahreddin'i bilgili ve şuurulu olarak okur ve sahne karşısına çıkartırken Müslüman toplumunda sorgulanması gereken problemleri de açıkça ortaya koyar. Fahreddin'in karşı tarafı anlamaya çalışması, amcalarının sürgüne gönderilmesine neden söylemesi, hümanist bir anlayışta olmasının sonucudur. İnsanı insan olmasından dolayı seven, sayan Fahreddin, Rüstem Bey'in kendisini öldüreceği haberini alınca “Benim son sözüm şudur: Ben cellât değilim adam öldüreyim ya da adam öldürteyim... Eğer beni öldürmek istiyorlarsa, neyleyeyim, bırakın öldürsünler, bir can borcum var.” şeklinde tepkisini gösterir. Rüstem Bey'e karşı hiddetlenip sinirlenmez.

Fahreddin ve Saadet ne kadar mücadele etmişeler de toplumdaki cahillik istibdadına karşı galip gelememişlerdir. Kan davasının yanlışlığını defalarca anlatmaya çalışmışsalar da bunu engelleyememişlerdir. Rüstem Bey'in Fahreddin'i öldürmek için yaptığı planda hem Rüstem Bey'in oğlu Mahmut hem de Fahreddin Bey ölmüştür. Necef Bey Vezirov'un intikam hırsıyla yanan Rüstem Bey, Ahmet, Veli, Melek Hanım, Şahmar Bey'i değil de Mahmut'u ve Fahreddin'i öldürmesi bilinçli bir tavrın sonucudur. Bu kişiler kan davasına en çok karşı çıkan kişilerdir. Vezirov'un olaya böyle yaklaşması, kan davası güden kişilerin vicdan azabı çekerek pişman olmalarını sağlamak diye açıklanabilir. Nitekim eserin sonunda iki tarafın da müthiş bir pişmanlık yaşadığına şahit olmaktayız. Oysa Fahreddin Bey ve Mahmut Bey, kanı kanla temizlemenin hatalı olduğunu çok önceden görmüş, bunu anlatmaya çalışmış fakat cehalet taraftarlarınca anlayışlamamıştır.

Vezirov, kan davası gibi eskiden kalan alışkanlıkların toplumu ne hale getireceğini ders verici nitelikte göstermeye çalışmıştır. Bu yolla topluma bir mesaj verir: Cehaletin bir an önce bitmesi için toplumca gaflet uykusundan uyanmak gerektiği fikridir. Bunu Fahreddin ağzından “karanlıktan ışığa çıkmazsak birbirimizi telef edeceğiz” sözleriyle toplumu uyararak yapar.

Musibet-i Fahreddin'de Eğitim Meselesi

Necef Bey Vezirov'un tiyatro eserlerinde üzerinde en çok durduğu konu eğitimidir. *Musibet-i Fahreddin* eserinde de bu tema önemli yer tutmaktadır. Vezirov, Müslüman dünyasının içinde bulunduğu kötü durumun nedenlerini cahilliğe yani eğitimsizliğe bağlamaktadır. Okuma yazma bilmeyen halka eğitimsizliğin sonuçlarını tiyatroyu bir araç olarak kullanarak gösterir. Vezirov'un *Musibet-i Fahreddin* eserinde eğitim temasını ele almadan önce mukayesenin ve değerlendirmenin doğru yapılabilmesi için o dönemde Azerbaycan'ın ve genel çerçevede Rusya Müslümanlarının eğitim sistemi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Vezirov, XIX. asrın ikinci yarısından XX. asrın ilk çeyreğine kadar yaşamış bir aydındır. Bu dönemde sadece Azerbaycan'da değil Rusya Müslümanlarında eğitim mescitlerin himayesindeki medreselerde yapılmaktaydı. Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesinden sonra eğitimci aydınların teşvikiyle Azerbaycan Rus okulları açılmaya başlandı. Ruslar tarafından

ilk Rus mektebi 1830'da Şuşa'da açılmıştır. Azerbaycan'ın maarifçi aydınlarından olan Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un 1832'de Bakü'de okul açmak için yazdığı dilekçede yer alan bilgiler bize o dönemin Azerbaycan-Rus okullarıyla ilgili müfredatı hakkında geniş mâlumat vermektedir:

“... Müslümanların maarifnamesi... Bu halkların Rus halkı ile daha sıkı ilişkiler kurmasına yardımcı olur ve hiç tartışmasız her iki halk için karşılıklı şekilde çok yararlıdır. Eğitilmiş olmak için ilk adım okul açmaktır... Vatan çocukları için benim de kontrolüm altında böyle bir okulun açılması fikrini ileri sürmeye cesaret ediyorum. Bundan ötürü lüzumlu tedbirler aşağıdadır:

Okulun eğitime yardımcı olan ve ticaret ilişkilerinden dolayı gelişmiş Bakü şehrinde olması gerektiğini düşünmekteyim.

Açılacak okul üç sınıftan oluşacak ve burada biri Rus, ikisi Müslüman üç öğretmen görev yapacaktır. Rus öğretmen birinci sınıfa alfabeyi, sözcükleri, konuşmayı ve yazmayı; ikinci sınıfta matematik, gramer ve konuşma sanatı; üçüncü sınıfta ise coğrafya ve tarih öğretecektir. Müslüman öğretmenler birinci sınıfta Fars ve Azerbaycan Türkçesinde alfabeyi ve duaları; ikinci ve üçüncü sınıflarda yazı yazmayı, Farsça grameri ve zor olan bu dilin öğrenmek için çeşitli eserlerin okumasını öğreteceklerdir.

Bu okulda eğitim süreci bittikten sonra, öğrenciler isteklerine göre üç alanda çalışabilirler: Birinci kısım askeri göreve veya kendi işini yapmaya gider; ikinci kısım ilmi bilgilerini arttırmak için Tiflis gimnaziyasına veya Rusya'ya gönderilir; üçüncü kısım Arapçayı ve başka dilleri öğrenmek için benim yanımda dördüncü sınıfta okuyacaktır. Bunlara ilâve olarak bu öğrencilerin arasından ilim âlemine büyük hizmetler verecek şahsiyetler çıkabilir... Bu okul 42 öğrenciden oluşacaktır.

Bu okulda genellikle hanların, beylerin ve din adamlarının ve saygıdeğer kişilerin çocukları eğitim alacaktır. Bunlardan başka ticareti yaygın hale getirme ve hizmet alanları geliştirmek amaçlı tüccar çocuklarını ve diğer görevde olan kişilerin çocuklarını kabul edebiliriz.”(İsmayılov, 2014)

Daha sonra 1847'de Şamahı'da ilk kız okulu açıldı. Bunu sırasıyla Şeki, Bakü ve Gence'de açılan okullar izledi.

Rus eğitim sistemi içinde Müslümanlara yönelik üç tip okul vardı: Russko Tatarskiye Şkolı (Rus-Tatar Okulları), Tsentralnaya Kreşçeno-Tatarskaya Şkola (Vaftiz Edilmiş Tatarlar İçin Merkez Okulu) ve Kazanskaya İnorodçeskaya Uçitelskaya Seminariya (İnorodsı İçin Kazan Öğretmen Okulu) (Rorlich, 2000). Bunların dışında Rus okul sistemi içinde realni mektepler, gimnazyum ve üniversiteler de Türk ve Müslümanların hukukî olarak gidebileceği okullar arasında yer alır. Rusya Türkleri, doğrudan ve dolaylı olarak asimilasyonu hedefleyen okullara güven duymamışlar ve bu okulları benimsememişlerdir (Kırımlı, 1996). Bunda Rusya'nın kendi çıkarlarını düşündüğü kadar yobaz molla, seyit, dervişlerin “din elden gidecek” düşüncesiyle halkı yanlış yönlendirmeleri de vardır.

XIX. yüzyılın sonlarında Azerbaycan'ın bütün sosyo-kültürel hayatını değiştiren önemli gelişmeler olmuştur. Batı'da, Rusya'da ve Türkiye'de eğitim gören bir grup insan Azerbaycan'ın sosyo-kültürel hayatını değiştirmeye çalışmıştır.² Mirza Feteli Ahundzâde, Hasan Bey Zerdabi, Hakverdiyev, Neriman Nerimanov, Alimerdan Topçubaşov, Celil Memmetkuluzade, Mirze Alekber Sabir, Necef Bey Vezirov, Seyid Azim Şirvani vb. gibi

² Azerbaycan halkı, eğitim konusunda Rusya'dan yeterince faydalanamayacaklarını anlayınca, bilhassa 1905'ten sonra Türkiye'ye yönelmişlerdir. Muallimler getirme yoluna gittiler. O devirde Azerbaycan'a gelen ilk Türk muallimi Ahmet Kemal Bey'dir. Ahmet Kemal Bey Bakü'de Balahani mektebinde göreve başlamıştı. Daha sonra İstanbul'dan gelen Baha Sait ve Beşiktaşlı Küçük Fuat gibi muallimler Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dil ve kültür birliğinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. 1917-1920 yıllarında Osmanlıdan Azerbaycan'a giden öğretmen sayısı 300'ü geçmiştir. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dursun Çelik, “XIX ve XX. Yüzyıllarında Azerbaycan”, **Bilim ve Kültür Dergisi**, Sayı:3, 1996, s.77.

aydınlar yetişmiştir. Bu aydınlar da usulü cedit harekâtından etkilenecek sosyokültürel hayatın gelişmesi yolunda reform düşünceleri üretmiş, birçok girişimde bulunmuşlardır. İlim ve edebiyat büyüklerinin eserleri çoğunlukla aynı dönemin bu problemine yoğunlaşmıştır. Onların eserleri çoğunlukla Azerbaycan halkının aydınlanması, milli manevi değerlerin aşılması, dini yaşamın doğru bir biçimde oturması problemlerine yönelerek halkı aydınlatmaya ceht edilmiştir. Bu aydınlar halkı gelişmeye götüren yollardan biri olarak okul ve eğitim uğurunda mücadele vermişlerdir. Bu aydınlar, maarifçi bir ideolojik cereyanın oluşmasında önemli yer tutarak onun yayılıp, gelişmesini sağlamışlardır (Şükürov, 2011).

Necef Bey Vezirov'un eğitim anlayışı Gaspıralı'nın usul-i cedit yöntemiyle örtüşmektedir. O, eğitim konusunda yazdığı yazılarında eski eğitim anlayışını reddetmekte bunu şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir. Medreselerde uzun yıllar kaide olarak Kur'an, Tarih-i Nadir, ilahiyat kitapları, Nizami, Fuzuli, Hafız, Sadi gibi Azerbaycan ve Şark klasiklerinin aşikâne eserleri okutulurdu. Bu yorucu ve skolastik eğitim anlayışı mektebi hayattan uzaklaştırıp çocukları fanatizm ruhunda terbiye eder ve onların yaratıcılığına mani olurdu. *Ekinçi* gazetesindeki bir yazısında "Biz mektephânedeki bir yazısında "Biz mektephânedeki ohunan 'Leyli Mecnun' 'Hafız' ve geyri uşak kitabı değil, onları ki büyük ohuyanda şura gelir, uşak başına ne kül döksün... Meselen Mecnun ellediği galeti ohudunca ilm-i coğrafya kitabı ohusak hem yazıp okumağı öğrenirik hemi dünyâüzünde olan vilayetlerden haberdar olarık." demektedir (Vezirov, 1876). Vezirov eğitimde dinî ve dünyevî ilimlerin yeni öğretim yollarıyla öğretilmesinden yana bir tavır takınır. Bu doğrultuda eğitimde pragmatik bir yaklaşımı benimser.

Necef Bey Vezirov'un Azerbaycan edebiyatına kazandırdığı ilk trajedi örneği olan "Musibet-i Fahreddin"de de eğitim konusu önemli yer tutar. Vezirov'un bu eseri kan davası konusu üzerine kuruludur; ama cahillerin ve eğitimlilerin bu konuya bakış açıları çok açık gösterilir. Almanya'da eğitim almış Fahreddin ileri görüşlü ve vatan millet sevdalısı bir gençtir. Sevdiği kız Saadet'i de kendisi altı-yedi yıl okutmuştur. Eserde okumuş olan bu iki karakter kan davası nedeniyle farklı taraftadırlar. Ancak onların düşünceleri iki taraf arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmak ve vatan millet yolunda hayır işleri yapmaktır. Köhne zihniyette bulunanlara karşı bir mücadele yürütürler. Fahreddin, kendi düşüncelerini bırakın karşı tarafı kendi ailesine bile kabul ettirememiştir. Ailesiyle arasında yaşanan çatışmanın nedenini her fırsatta "vahşi cahillik" olarak göstermektedir. Bunu eserde ailesiyle yaptığı konuşmasında şöyle dile getirir:

"Bak, biz Müslümanlar ne talihsiz, vahşi, cahil insanlarız ki, bir saçma sapan bir işten dolayı bu kadar büyük musibetler, düşmanlıklar yarattık. (Bekler) Vallahi, bu hareketleri akıllıca düşündüğümde sanki biz Müslümanlar gökten lanet yağmış da lanetlenmişiz kurtulamıyoruz; hep zulmette kalıp vahşi bir cahillikle birbirimizi katledecekmiz gibi geliyor... Açıkça görüyorum ki işte yaşananlar ortada... Ben buraya geleli üç ay oldu, bu üç ay içinde iki yüz adam, daha da fazlası, bizim bu tarafta birbirini katletti. Şimdi bu vahşi cahillikten değil de nedir? İnsaf yok, dürüstlük yok, terbiye yok (Vezirov, 2005)."

Fahreddin yine eserin ikinci perdesinde suçu kendisini vurmak isteyen Rüstem Bey'de bulmaz. Suçu onu bu duruma getiren sorunun kaynağında görür ve "Böyle zulüm işler bizim topluma mahsus işlerdir. Suç Rüstem Bey'de değil. İlimde, sanattadır, geri kalan milletler bizim gibi olur... Terbiyesiz, yalancı, hayâsız, hırsız, katil, insafsız, namert..." diyerek problemin nedenini açıklar. Eserin birçok yerinde bu tür konuşmalarına rastladığımız Fahreddin'in mücadelesi aslında sadece ailesine değil kadim zihniyet içinde yer alan tüm Müslümanlara karşıdır. O, eğitimin topluma mâl edilmediği sürece ilerlemenin olmayacağını bildiği için Almanya'dan memleketine gelir gelmez okul, hastane yaptırır. Doktor getirir. Kendisi okulda öğretmenlik yapar. Okul masraflarını yine kendi geliriyle karşılar. Eğitim sayesinde halka faydalı işler yapılacağını kanıtlarını gösterir.

Diğer tarafta bu mücadeleyi Saadet yürütür. Ancak o da kâile alınmamıştır. İşte iki düşman ailede olan bu iki okumuş genç, etrafindakileri doğru yolu bulmaya davet eder. Fakat

cemiyetteki köhne zihniyet buna müsaade etmez. Fahreddin ve Saadet, Vezirov'un Azerbaycan toplumunda görmeyi arzuladığı tipler olarak karşımıza çıkar.

Musibet-i Fahreddin'de Din Meselesi

Din ve toplum arasında karşılıklı pek çok ilişki vardır (Wach, 1995). Toplum, insan ömründen uzun yaşayan, kendi kendini devam ettiren, kendini korumak, devam ettirmek ve birçok çıkarını gerçekleştirmek için işbirliği yapan insanlardan oluşan, belli bir fiziksel mekânı kaplayan, görelî bir sürekliliği olan az ya da çok ölçüde kurumlaşmış ilişkiler bütünüdür (İçli, 2005). Rusya Müslümanlarında toplumsal yapılar ve normlar dinî formlara bürünmüş bir durum arz etmekteydi (Kırımlı, 1996). Necef Bey Vezirov'un yaşadığı dönemde Rusya Müslümanlarında din yani İslamiyet, hayatın her safhasına hâkim bir durumdaydı. Din, toplumu bütünleştirici bir rol oynamış, Rusların asimilasyon politikalarına karşı Müslümanlarda bir direnç sağlama vazifesi görmüştür.

Vezirov'un "Musibet-i Fahreddin" eserinde Fahreddin'in dini görüşleri aslında kendi fikirlerini ortaya çıkarmaktadır. Yaşadığı çağın ilerisinde olan Fahreddin, Müslüman dünyasının içinde bulunduğu durumu cahilliğe bağlamaktadır. Ona göre Müslümanlar, dini yanlış anlamakta ve yanlış yaşamaktadır. Almanya'dan memleketine döndüğünde Müslümanların bu durumunu görünce onlarla ilgili görüşlerini şöyle ortaya koyar:

"Bahtsız Müslümanlar, şeriatın habersiz, cahil Müslümanlar... Fakir fukara unutulmuş, yetimlere merhamet unutulmuş, ilim yok, sanat yok. Düşmüşüz bir hengâmenin içine, elde kılıç, insan doğruyoruz. Sonra hadi bakalım yarışın, kim daha fazla hayâsız, kim zulmetmekte, baş kesmekte daha iyidir. Tüh, harap olasin ülke! Yazık sana güzel şeriat, yazık sana güzel İslam (Vezirov, 2005)!"

Fahreddin, İslam'ın getirdiği kuralları benimsemekte ve onu güzel olarak nitelemektedir. Ancak Müslümanların bunu anlamamasına yakınmaktadır. Eserde birçok kez Fahreddin'in dinle ilgili görüşlerine tanık oluruz. Vezirov'un Fahreddin'i bu kadar konuşturması Müslüman dünyasındaki cahilliğe dikkat çekmek istemesinden gelir. Fahreddin'in Müslüman dünyası hakkında bazen ümitsiz olması Vezirov'un gazetelerdeki yazılarında da görülür. Eserin ikinci perdesinde Fahreddin, İslam'ın emrettiği kuralların yanlış anlaşılmasıyla ilgili şu konuşmayı yapar:

"Ey Allah'ım! Bak, biz Müslümanlar ne talihsiz, vahşi, cahil insanlarız ki, saçma sapan bir işten dolayı bu kadar büyük musibetler, düşmanlıklar yarattık. (Bekler) Vallahi, bu hareketleri akılcıca düşündüğümde sanki biz Müslümanlar gökten lanet yağmış da lanetlenmişiz kurtulamıyoruz; hep zulmette kalıp vahşi bir cahillikle birbirimizi katledecekmışiz gibi geliyor... Açıkça görüyorum ki işte yaşananlar ortada... Ben buraya geleli üç ay oldu, bu üç ay içinde iki yüz adam, daha da fazlası, bizim bu tarafta birbirini katletti. Şimdi bu vahşi cahillikten değil de nedir? İnsaf yok, dürüstlük yok, terbiye yok. Acaba şeriatın bize gösterdiği yol bu mu (Vezirov, 2005)?"

İslam'ın gelişmeye engel teşkil etmediğini anlatmaya çalışan Vezirov, eserde bunu Fahreddin üzerinden anlatmıştır. Eserde dinle ilgili görüşlerde dikkat çeken bir taraf daha vardır. Fahreddin'in kardeşiyle evlenen Mahmut'un ve kendisinin ölümünün ardından başuçarlarında Kur'an okunmasıdır. Vezirov'un dinle ilgili görüşlerini en fazla dile getirdiği eseri "Musibet-i Fahreddin"dir. Buradaki eleştirisi İslam'ın Müslümanlar tarafından yanlış anlaşılmasıdır. Vezirov, bu eserinde Azerbaycan toplumunda ve genel anlamda Rusya Müslümanlarında görmeyi arzuladığı ideal Müslüman tipi olan Saadet'i ve Fahreddin'i okura sunmuştur.

SONUÇ

Necef Bey Vezirov'un yaratıcılığında zirve yaptığı eseri *Musibet-i Fahreddin* (1896) Azerbaycan edebiyat tarihinde büyük yer edinmiştir. Bu eser, Azerbaycan'ın ilk trajedisi olmakla birlikte "kan davası" gibi önemli bir sorunu işlemesi bakımından da dikkati çeker. Bu eserinde Vezirov, mülkedar ailelerde görülmeye başlanan kan davası meselesine el atarken aynı zamanda yeni yeni ortaya çıkan müterakki fikirli mülkedar aydınların ülkede yapmak istediği ıslahat hareketlerini de göstermeye çalışır. Ayrıca eserde kadına bakış, din, eğitim hususları da ele alınmış, Azerbaycan halkının bu konulardaki tutumları realist bir bakış açısıyla tasvir edilmiştir. Bu yüzden Necef Bey Vezirov'un *Musibet-i Fahreddin* eseri, Azerbaycan tiyatrosu tarihinde çok önemli gösterilir.

KAYNAKLAR

- Akın, Ü. (2018). Necef Bey Vezirov'un Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, ss. 605, İzmir.
- Akpınar, Y. (1994). Azeri Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yayınları, ss. 512, İstanbul.
- Cengiz, R. (2003). "Kan Davasının Toplumsal Değer ve Normlar Açısından Sosyolojik Görünümü; Tokat/Erbaa Örneği", Sosyolojik ve Hukuksal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu 26-27 Eylül 2003, Atalay/Ulug/Atak (Ed.), s. 62, Diyarbakır: Akader.
- İçli, G. (2005). Sosyolojiye Giriş, 2. Baskı, Anı Yayınları, ss. 180, Ankara.
- İsmayılov, M. (2014). Azerbaycan Tarihi, (Çev. Vefa Kurban) Kültür Sanat Yayınları, ss. 360, İstanbul.
- Kırımlı, H. (1996). Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler, Türk Tarih Kurumu, ss. 253, Ankara.
- Memmedova, D., Memmed, T. (2005). Necef Bey Vezirov Eserleri, Şark-Garb, ss. 304, Bakü.
- Memmedov, H. (2011). Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, İlm Neşriyatı, 4. C., sa. 594-641, Bakü.
- Memmedov, K. (1995). Necef Bey Vezirov, Azərneşr, ss. 203, Bakü.
- Necef, (1876). "Mektubat", Ekinçi, 6 Noyabr 1876, No: 21, Bakü.
- Rorlich, A. A. (2000). Volga Tatarları, İletişim Yayınları, ss. 392, İstanbul.
- Şaik, A. (1955). "Necip İnsan Güzel Yazıcı" Edebiyat ve İncesanat gaz., No: 9, Bakü.
- Şükürov, A. (2011). Felsefe, Milli Virtual Kütüphanesi, ss. 478 Bakü.
- Tezcan, M. (1981). Kan Davası-Sosyal Antropolojik Yaklaşım, II. Baskı, Sevinç Mat., Ankara.
- Vurgun, S. (1955) "Necef Bey Vezirov'un Hatırasına", Bakinskiy Raboçiy, 25 Şubat 1955 Bakü.
- Vurgun, S. (1972) Eserleri, Altıncı Cilt, (Hzl. Kemal Talibzade), İlm Neşriyatı, s. 375, Bakü.
- Wach, J. (1995). Din Sosyolojisi, Çev: Ünver Günay, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yurtsever, V. (1950). Azerbaycan Dram Edebiyatı, Bayur Matbaası, ss. 40, Ankara.